

Sveučilište u Zadru

Odjel za psihologiju

Preddiplomski studij psihologije

Marijeta Primorac

Razlike u samopoštovanju mladih u srednjoj i kasnoj adolescenciji

Završni rad

Mentorica: dr.sc. Marina Jurkin

Komentorica: doc.dr.sc. Marina Nekić

Zadar, 2014.

Sadržaj

Sažetak.....	3
Abstract.....	4
1. Uvod.....	5
1.1. Važnost samopoštovanja.....	7
1.2. Samopoštovanje i spol.....	10
1.3. Promjene u samopoštovanju kroz adolescenciju.....	11
2. Problemi i hipoteze.....	14
3. Metoda.....	14
3.1. Ispitanici.....	14
3.2. Mjerni instrumenti.....	14
3.3. Postupak.....	15
4. Rezultati.....	16
5. Rasprava.....	18
6. Zaključak.....	22
7. Literatura.....	23

Sažetak

Samopoštovanje predstavlja svijest o vlastitoj vrijednosti, odnosno evaluativni stav koji osobe imaju o samom sebi, te je predmet velikog broja istraživanja unutar različitih disciplina. Samopoštovanje utječe na različite aspekte života kao što su motivacija, životno zadovoljstvo i ponašanje, te je značajno povezano s dobrobiti. Često se navodi da tijekom adolescencije dolazi do promjena u razini samopoštovanja, zbog brojnih razvojnih zadataka kojima su pojedinci izloženi te zbog brojnih tjelesnih, kognitivnih, psiholoških te društvenih promjena tijekom ovoga razdoblja.

Cilj ovog rada bio je utvrditi razinu samopoštovanja u razdobljima srednje i kasne adolescencije. U istraživanju je sudjelovalo ukupno 140 ispitanika, uključujući učenike srednje škole (N = 70, prosječna dob = 15.30 godina) i studente (N = 70, prosječna dob = 19.68 godina). Kao mjerni instrument korištena je Rosenbergova skala samopoštovanja.

Rezultati istraživanja pokazuju da ne postoji značajna razlika u samopoštovanju s obzirom na dob adolescenata. Drugim riječima, učenici srednjih škola i studenti se ne razlikuju značajno u razinama samopoštovanja. Utvrđena je značajna spolna razlika u samopoštovanju kod učenika srednje škole, pri čemu mladići imaju više razine samopoštovanja, dok kod studenata razlika između spolova nije značajna.

Ključne riječi: samopoštovanje, adolescencija, promjena, razvoj

Abstract

Self-esteem represents a sense of self-worth, or evaluative attitude that people have about themselves, thus it is the subject of considerable research in various scientific disciplines. Self-esteem affects various aspects of life such as motivation, satisfaction with life and behavior, and is significantly associated with well-being. It is often stated that adolescence leads to changes in the level of self-esteem due to the many developmental tasks individuals are exposed to and because of the numerous physical, cognitive, psychological and social changes during this period.

The aim of this study was to determine the level of self-esteem in middle and late periods of adolescence. The study included a total of 140 participants, including high school students (N = 70, mean age = 15.30 years) and students (N = 70, mean age = 19.68 years). To measure self-esteem the Rosenberg Self-Esteem scale was used.

The study results showed no age dependent difference in self-esteem. In other words, high school students, and students do not differ significantly in levels of self-esteem. Significant gender differences in self-esteem among high school students was identified, where young men showed higher levels of self-esteem, while among students sex differences were not significant.

Keywords: self-esteem, adolescence, changes, development

1. Uvod

Jedno od prijelaznih razdoblja, obilježeno brojnim promjenama, uključujući tjelesne, spolne, kognitivne i socio-emocionalne naziva se adolescencija. To je period u životu svakog pojedinca tijekom kojeg se prelazi iz djetinjstva u odraslu dob. Razdoblje adolescencije je veoma važno zbog brojnih razvojnih zadataka koji se rješavaju te zbog toga što priprema pojedinca za odraslu dob (Chubb, Fertman i Ross, 1997). Tada dolazi do razvoja mozga, fizičkog sazrijevanja, povećane želje za nezavisnošću, te naglašavanja važnosti socijalnih odnosa (Blakemore, 2008; prema Casey i sur., 2011). Iz tog razloga adolescencija igra važnu ulogu u razvojnom procesu tijekom života (Arto, 1990; prema Ninčević, 2009).

Teško je precizno odrediti kronološku granicu ovog perioda zbog postojanja velikih individualnih razlika ali se najčešće uzima da adolescencija počinje između 11. i 13. godine, s početkom puberteta, traje kroz adolescentske godine sve do ranih dvadesetih, kada se ulazi u ranu odraslu dob. Spear (2000; prema Casey i sur., 2011) je adolescenciju opisivao kao razdoblje u kojem dolazi do povišenih razina stresa, kada se mladi odvajaju od svojih roditelja ali još uvijek nemaju definiranu ulogu u društvu. Za psihološke promjene koje se događaju tijekom ovoga razdoblja danas se zna da su uzrokovane zajedničkim djelovanjem bioloških, socijalnih i kulturalnih sila (Berk, 2007). Promjena koja karakterizira adolescenciju ima i svoje pozitivne strane. Nerijetko se upravo ovo razdoblje navodi kao razdoblje u kojem se doseže vrhunac u brojnim područjima, kao što je brzina, snaga, kondicija te brojne kognitivne sposobnosti (Kuzman, 2009). Postoje brojne podjele adolescencije, ali stručnjaci obično govore o tri stadija unutar ovoga razdoblja: rana adolescencija (koja počinje pubertetom i obuhvaća dob između 10. i 14. godine života), srednja adolescencija (približno od 15. do 18. godine) i kasna adolescencija (kraj ovog stadija je teško procijeniti a obično se smješta u razdoblje između 19. i 22. godine) (Rudan, 2004; prema Ninčević, 2009). Ipak, granice ovih stadija nisu strogo određene, dosta ovise o kulturalnim očekivanjima i društvu u kojem pojedinac živi (Tsai, Ying i Lee, 2001). Tako u određenim društvima (npr. u industrijaliziranim zemljama) nerijetko dolazi do produljene adolescencije. Također, danas se često govori o međurazdoblju između adolescencije i mlađe odrasle dobi, budući da je za današnje mlade put ka odrasloj dobi duži nego što je bio prije te imaju veću slobodu da istraže različite mogućnosti u bliskim odnosima i karijeri. Ovo međurazdoblje, poznato kao nadolazeća odrasla dob, nije dio produljene adolescencije jer se dosta razlikuje od adolescencije:

manja kontrola od strane roditelja kao i više mogućnosti za nezavisnost u odnosu na adolescenciju. Isto tako se ne ubraja ni u razdoblje odrasle dobi jer mladi u ovom periodu (većinom studenti) još uvijek nisu dosegli neke statuse koji se najčešće povezuju s odraslom dobi, što se prvenstveno odnosi na brak i roditeljstvo. Može se reći da je to razdoblje koje se u današnje vrijeme prirodno nastavlja na adolescenciju (Arnett, 2004).

Adolescencija je također vrijeme u kojem mladi postaju svjesniji sebe i svojih mogućnosti, te vrijeme u kojem se javljaju promjene u psihološkom funkcioniranju. Kao centralni aspekt psihološkog funkcioniranja tijekom adolescencije često se navodi samopoštovanje. Samopoštovanje je jedan od najviše ispitanih konstrukata u psihologiji, koje 1890. godine u psihologiju uvodi William James. Ovaj konstrukt je najjednostavnije definirati kao svijest o vlastitoj vrijednosti, odnosno evaluativni stav koji ljudi imaju o samom sebi (Harter, 1999; prema Kapetanović, 2008). Samopoštovanje igra veliku ulogu u razumijevanju sebe, te je osjetljivo na brojne utjecaje tijekom adolescencije. U skladu s činjenicom da igra važnu ulogu u psihološkom funkcioniranju, visoke razine samopoštovanja tijekom adolescencije su od velike važnosti za promoviranje pozitivnog psihološkog funkcioniranja (Moksnes, Moljord, Espnes i Byrne, 2010). Istraživači iz različitih disciplina (Guindon, 2010) su se fokusirali na samopoštovanje kao vrlo važno područje jer utječe na motivaciju, ponašanje i zadovoljstvo životom te je značajno povezano s dobrobiti kroz čitav život (Greenberg, 2008). Što pojedinci odluče činiti i način na koji to čine može biti ovisno o njihovom samopoštovanju. Koliko je netko spreman suočiti se s novim izazovima, koliko ima vjere u vlastite sposobnosti te kako će procijeniti stresore u životu osnovne su odrednice samopoštovanja.

Još od vremena Jamesa pa sve do danas, samopoštovanje je jedan od centralnih koncepata u psihologiji ali različite definicije otežale su istraživačima izbor najprikladnijeg instrumenta za mjerenje ovog konstrukta. Rosenberg (1965) je samopoštovanje definirao kao „evaluativni stav prema sebi“ (Emler, 2001, str. 5). Samopoštovanje također može biti definirano kao „evaluativni aspekt samopoimanja koji odgovara cjelokupnom pogledu na sebe kao vrijednoj ili bezvrijednoj osobi“ (Baumeister, 1998; prema Hearthon i Wyland, 2003, str. 220). Coopersmith (1967) je definirao samopoštovanje kao „osobnu procjenu vlastite vrijednosti koja je izražena kroz stavove koje osobe imaju prema sebi“ (Hearthon i Wyland, 2003, str. 220). Novije definicije, kao ona od Nathaniela Brandena gleda na samopoštovanje kao „dispoziciju pojedinca da sebe doživljava kompetentnim za suočavanje s osnovnim izazovima života i vrijednim sreće“ (Branden, 1994, str.27). Generalno se samopoštovanje smatra evaluativnom komponentom samopoimanja, koja

predstavlja široku reprezentaciju selfa koja uključuje kognitivne, bihevioralne ali i afektivne aspekte. Iako se do sada najviše govorilo o samopoštovanju kao globalnom osjećaju o vlastitoj vrijednosti, novije studije se fokusiraju i na uže koncepte kao što su samopouzdanje, tjelesno ili akademsko samopoštovanje i slično, odnosno promatraju samopoštovanje kao višedimenzionalni konstrukt (Hearthon i Wyland, 2003). U tom smislu različite facete samopoštovanja u različitoj mjeri doprinose globalnom samopoštovanju. Rosenberg (1965; prema Marsh, 1986) sugerira da ako osoba ima pozitivno samopoimanje u pojedinim facetama, to može pozitivno doprinijeti generalnom samopoštovanju, ali veličina tog pozitivnog doprinosa ovisi o važnosti pojedinih faceta samopoštovanja. Pozitivan doprinos samopoštovanju bit će veći što je razina specifičnog samopoimanja pozitivnija i percipirana važnost veća. Isto tako, negativno samopoimanje u pojedinoj domeni smanjuje generalno samopoštovanje a veličina tog negativnog doprinosa je veća kada je razina specifičnog samopoimanja negativnija i percipirana važnost veća.

Od svih skala koje se vežu uz mjerenje samopoštovanja, Rosenbergova skala samopoštovanja je daleko najčešće korištena, čak u jednoj četvrtini svih istraživanja objavljenih od njezina nastanka (Blascovich i Tomaka, 1991; prema Kapetanović, 2008). Prva verzija ove skale konstruirana je za mjerenje samopoštovanja adolescenata ali do danas je primijenjena na velikom broju različitih dobnih skupina, uključujući učenike osnovne škole, adolescente, odrasle osobe svih dobnih skupine, kao i starije ljude. Adaptirana je za upotrebu na velikom broju različitih grupa diljem cijeloga svijeta, na različitim jezicima (Swenson, 2003). Navodi se da je ova skala pouzdana i valjana mjera samo-vrijednosti te da zaslužuje toliku uporabu i popularnost (Robins, Hendin i Trzesniewski, 2001). Iako se kao nedostatak navodi činjenica da može biti podložna socijalno poželjnom odgovaranju (Robinson, Shaver i Wrightsman, 1991) ova skala je veoma jednostavna za primjenu te ispunjavanje ne oduzima mnogo vremena, što su neki od glavnih razloga za tako čestu uporabu.

1.1. Važnost samopoštovanja

Prvo veliko istraživanje adolescentskog samopoštovanja je proveo Morris Rosenberg (1989) u ranim 1960im godinama. Istraživao je samopoštovanje u mnogim grupama različitog socioekonomskog statusa, religioznosti, obitelji različitih struktura i među grupama s različitim stavovima (Chubb, Fertman i Ross, 1997). Veza samopoštovanja, definiranog kao osjećaj vlastite vrijednosti i drugih varijabli kao i faktori koji utječu na

razinu samopoštovanja su ispitani kroz velik broj istraživanja. Ipak, unatoč velikom broju radova napisanih na ovu temu i dalje ne postoji jasan i precizan odgovor vezan za pitanje važnosti samopoštovanja. Mnogi autori pretpostavljaju da ljudi teže održavanju samopoštovanja jer imaju urođenu potrebu da se osjećaju dobro u vezi sebe (Leary, 1999). Neki smatraju da ljudi teže visokom samopoštovanju jer ono omogućava postizanje ciljeva. Primjerice, Bednar, Wells i Peterson (1989; prema Leary, 1999) navode da je samopoštovanje subjektivna povratna informacija o prikladnosti selfa. Ta povratna informacija, odnosno samopoštovanje, je pozitivna kada se pojedinac dobro nosi s okolnostima a negativna kada pojedinac izbjegava prijetee situacije. Samopoštovanje onda naknadno utjee na postizanje ciljeva; visoko samopoštovanje poboljšava suočavanje a nisko samopoštovanje vodi daljnjem izbjegavanju.

Prijelaz u srednju školu za adolescente znači susret s novim izazovnim situacijama koje uključuju akademske, seksualne, političke i interpersonalne odnose i događaje, što zahtijeva unaprijeđene vještine i resurse, a samopoštovanje je jedan od faktora za koji se često pretpostavlja da pomaže u prilagodbi na različite nevolje (Cheavens, 2000; prema Heaven i Ciarrochi, 2008).

Razina samopoštovanja koju netko ima utjee na razne domene života: mišljenje, emocije, kao i reakcije na stresne životne događaje (McGee, Williams i Nada-Raja, 2001; prema Connor, Poyrazli, Ferrer-Wreder i Grahame, 2004). Imati visoko samopoštovanje u osnovi znači cijeliti sebe i vlastitu vrijednost. Također znači imati pozitivan stav prema vlastitim kvalitetama te vjerovati u vlastitu sposobnost i kompetentnost. Osoba visokog samopoštovanja sposobna je organizirati vlastite dnevne aktivnosti na način koji joj omogućuje da zadrži osjećaj vlastite vrijednosti. O važnosti samopoštovanja govori činjenica da način na koji će se osoba ponašati ovisi upravo o tome ima li dobro ili loše mišljenje o sebi. Tako osoba visokog samopoštovanja ima kontrolu nad svojim životom, sposobna je ponašati se odgovorno prema vlastitim dužnostima i sve to činiti sama. S druge strane, ako osoba ima nisko samopoštovanje često će izabrati pasivnost umjesto aktivnog sudjelovanja, tražiti načine da drugi obavljaju poslove umjesto nje te se nastojati angažirati u aktivnostima zbog kojih će se bar kratkoročno osjećati bolje (Mecca, Smelser i Vasconcellos, 1989).

Važni faktori za razvoj samopoštovanja su rana životna iskustva. Prije razvoja složenog kognitivnog sustava koji im omogućuje razvijanje različitih vjerovanja o sebi, djeca uče da je njihova okolina zadovoljavajuća i prijateljska ili frustrirajuća i hostilna. Čak i jako mala djeca razumiju da kod drugih izazivaju različite reakcije, prihvaćanje ili odbijanje i tako

razvijaju osjećaje ponosa, srama i vrijednosti. Takvi osjećaji ne samo da služe kao osnova za samopoštovanje, već mogu utjecati i na način na koji odrasli kasnije vide sebe i vlastiti život (Pelham i Swann, 1989). Neuspjeh, kritike, odbijanje i drugi događaji koji imaju negativne implikacije za procjenu od strane drugih su također neki od događaja koji često smanjuju samopoštovanje, dok uspjeh, ljubav drugih te pohvala često dovode do povišenih razina samopoštovanja. Čak i sama mogućnost odbijanja može dovesti do smanjene razine samopoštovanja (Leary, 1999). Rasa je također jedan od faktora za koji se pretpostavlja da utječe na razinu samopoštovanja. Iako ranije studije sugeriraju da adolescenti koji su pripadnici crne rase i etničkih manjina doživljavaju veći pad u samopoštovanju, novija istraživanja sugeriraju da su njihove razine samopoštovanja slične onima njihovih vršnjaka koji nisu pripadnici manjinskih skupina (Twenge i Crocker, 2002; prema Rhodes, Roffman, Reddy i Fredriksen, 2004). Još jedan od važnih faktora za razinu samopoštovanja je socioekonomski status. Utvrđena je pozitivna povezanost među navedenim varijablama. Ta veza se najčešće objašnjava činjenicom da adolescenti višeg socioekonomskog statusa imaju bolja akademska postignuća, a takva dobra izvedba u školi može rezultirati pozitivnijim samovrednovanjem (Campbell, Pungello i Miller-Johnson, 2002; prema Rhodes i sur., 2004).

Brojne su dobiti visokih razina samopoštovanja. Osobe visokog samopoštovanja imaju generalno pozitivno mišljenje o sebi (Kendler i sur., 1998; prema Burić, Macuka, Sorić i Vulić-Prtorić, 2007), bolje socijalne vještine, veću motivaciju i ustrajnost u postizanju različitih ciljeva u životu (Burušić i Tadić, 2006), manje su osjetljive na kritiku i neuspjeh jer ih ne doživljavaju kao prijetnju te lakše podnose stresne situacije jer imaju više vjere u vlastite sposobnosti (Todorović, Zlatanović, Stojiljković i Todorović, 2009). Imaju i veću emocionalnu dobrobit i bolju sposobnost ponašajne i socijalne prilagodbe (Jonovska i sur., 2007). Pokazuju veću kreativnost, asertivnost i nezavisnost od onih s niskim razinama samopoštovanja (Coopersmith, 1967; prema Filipović, 2002).

S druge strane, postoje brojne posljedice niskog samopoštovanja, uključujući negativno mišljenje o sebi, neprihvatanje i podcjenjivanje vlastitih sposobnosti, veću podložnost zlouporabi droga, poremećajima prehrane, depresivnim poremećajima, loše zdravstveno stanje (Kendler i sur., 1998; prema Burić, Macuka, Sorić i Vulić-Prtorić, 2007), delikventno ponašanje, loša prilagodba u školskim i društvenim vezama, ponašanje rizično za zdravlje, veća podložnost anksioznosti i usamljenosti (Jonovska i sur., 2007), sramežljivost, slabije sposobnosti vodstva (Dacey i Kenny, 1994; prema Zeba, 2006).

Samopoštovanje je jedan od temelja mentalnog zdravlja te je medijator između stresa i njegovih psiholoških efekata na pojedinca (Manenica i sur., 1995; prema Dujmović 2012). Iz tog razloga osobe niskog samopoštovanja imaju više emocionalnih i motivacijskih problema, skloniji su odvajanju od ljudi i pasivno se prilagođavaju zahtjevima okoline za razliku od osoba s umjerenim ili visokim samopoštovanjem

1.2. Samopoštovanje i spol

Pitanje koje se često postavlja kada je riječ o samopoštovanju odnosi se na to postoje li spolne razlike. Istraživanja koja su do sada provedena rezultirala su jednim od dva zaključka. Jedan je da ne postoje značajne razlike između muškog i ženskog spola, dok se također navodi da muškarci imaju veće samopoštovanje od žena, neovisno o dobnoj skupini. Brojna istraživanja su izvijestila o nepostojanju značajne razlike između muškaraca i žena (Abu-Saad, 1999; Harborg, 1996; Kelly, 1997; Swanson i Lease, 1990; prema Swenson, 2003; Maccoby i Jacklin, 1974; prema Feingold, 1994). Ipak, mnogi vjeruju da su muškarci iz brojnih razloga u prednosti, odnosno da im je samopoštovanje veće nego u žena. U skladu s tim, mnoga istraživanja izvještavaju o značajnoj razlici u korist muškog spola, a posebno kada je riječ o adolescenciji (npr. Pipher, 1994; prema; Gentile, Grabe, Dolan-Pascoe, Twenge, Wells i Maitino, 2009).

Iako je u razdoblju rane adolescencije samopoštovanje dječaka i djevojčica dosta slično, tijekom adolescentskih godina i odrasle dobi oni se počinju međusobno razlikovati i to na način da dječacima raste osjećaj pozitivne osobne vrijednosti dok kod djevojčica taj osjećaj opada (Rosenfield, 1999; prema McMullin i Cairney, 2004). Upravo ova razlika, odnosno niže samopoštovanje kod djevojčica i žena pomaže u objašnjavanju činjenice da su one podložnije stresu i depresiji od dječaka i muškaraca. Drugo moguće objašnjenje spolnih razlika u samopoštovanju odnosi se na socijalnu usporedbu. Djevojčice i žene se češće nego dječaci i muškarci ocjenjuju na osnovi izgleda. Ako odstupaju od kulturalnog ideala ljepote, drugi će možda imati loše mišljenje o njima, što može dovesti do nižih razina samopoštovanja. Žene se također vrlo često uspoređuju s drugim ženama. Osjećaj da je manje lijepa od druge žene s kojom je u interakciji negativno utječe na samopoštovanje žene (Abell i Richards, 1996; prema McMullin i Cairney, 2004). Može se reći da maturacijske i socioemocionalne promjene povezane sa pubertetom utječu i na mladiće i na djevojke, ali fizičke promjene koje se pojavljuju tijekom ovog razdoblja možda imaju veći utjecaj na djevojke nego na mladiće, što onda može nepovoljnije djelovati na njihovo

samopoštovanje (Rosenberg, 1986; prema Robins, Trzesniewski, Tracy, Gosling i Potter, 2002). Djevojčicama su procjene drugih važnije nego dječacima te one na takve procjene više reagiraju. Nepovoljna evaluacija od strane drugih, a posebno vršnjaka ima negativan utjecaj na samopoštovanje djevojaka (Schwalbe i Staples, 1991). Prema tome, djevojke i žene se bolje osjećaju kada dobiju pozitivnu povratnu informaciju od osobe koja ih procjenjuje, a gore kada primaju negativnu povratnu informaciju. Kod dječaka i muškaraca to se ne očituje, oni nastoje održati osjećaj vrijednosti selfa čak i u slučaju negativne povratne informacije, što može predstavljati obrambeni mehanizam (Cross i Madson, 1997). Razliku u razini samopoštovanja mladića i djevojaka mogu uzrokovati i različita očekivanja od strane nastavnika, obitelji, vršnjaka i društva općenito (Hattie, 1992; prema Watkins, Dong i Xia, 1997). Nižu razinu samopoštovanja kod djevojaka također mogu uzrokovati i proturječne poruke koje one dobivaju o svojoj ulozi u društvu (Heaven i Ciarrochi, 2008). Moguće je da djevojke psihološki i emocionalno više ulažu u interpersonalne odnose te su više od mladića zabrinute zbog negativne evaluacije od strane svojih vršnjaka (Rose i Rudolph, 2006; prema Moksnes i sur., 2010). Neka istraživanja (primjerice Furnham, Badmin i Sneade, 2002) pokazuju da kod žena postoji povezanost između (ne)zadovoljstva vlastitom tjelesnom slikom i samopoštovanja, odnosno žene koje su nezadovoljne vlastitim tijelom imaju niže razine samopoštovanja, dok kod muškaraca te povezanosti nema. Prema tome, nižu razinu samopoštovanja kod djevojaka može uzrokovati i ovisnost samopoštovanja o vlastitom zadovoljstvu tjelesnim izgledom.

1.3. Promjene u samopoštovanju kroz adolescenciju

Uzimajući u obzir sve životne stadije, u adolescenciji postoji uvjerljivo najveći broj brzih i potencijalno burnih tranzicija, uključujući biološke, socijalne i psihološke promjene kao i promjene u samopoimanju (Moksnes i sur., 2010). To je razdoblje koje predstavlja i izazove i prilike, koje stupaju u interakciju s različitim individualnim i kontekstualnim faktorima i tako stvaraju različite putove za razvoj samopoštovanja (Rhodes i sur., 2004). Mladi adolescenti ove promjene doživljavaju naročito teškima, jer se oni često istovremeno suočavaju s pojavom puberteta i tranzicijom u nepoznatu i potencijalnu stresnu okolinu koju donosi prijelaz u srednju školu (Rhodes i sur., 2004). Ipak, empirijski podaci nekih istraživanja nisu podržali tvrdnju da je razvoj tijekom adolescencije problematičan, nego pokazuju da je osoba koja ulazi u adolescenciju zapravo ista kao ona koja iz nje i izlazi. Drugim riječima, neke studije (primjerice Connor i sur., 2004; Bergman i Scott, 2001;

prema Connor i sur., 2004) sugeriraju da adolescencija nije vrijeme promjene u konceptu selfa.

Unutar studija koje predstavljaju samopoštovanje kao konstrukt koji se mijenja tijekom razdoblja adolescencije također postoje određena neslaganja koja su uglavnom vezana za pitanje preciziranja dobi u kojoj dolazi do povećanja odnosno smanjenja samopoštovanja. Simmons, Rosenberg i Rosenberg (1973; prema Chubb, Fertman i Ross, 1997) su pronašli da samopoštovanje opada tijekom rane adolescencije, s najvećim padom u dobi od 12 godina, te da se od tada postepeno povećava. Baldwin i Hoffman (2002; prema Kort-Butler i Hagewen, 2011) također naglašavaju ranu adolescenciju kao vrijeme opadanja samopoštovanja, dok do oporavka dolazi između srednje i kasne adolescencije. Kort-Butler i Hagewen (2011) su u svom istraživanju pronašle značajan porast samopoštovanja od srednje adolescencije do rane odrasle dobi. S druge strane postoje istraživanja koja pokazuju porast u samopoštovanju kroz čitavo razdoblje adolescencije (Twenge i Campbell, 2001; prema Bachman, O'Malley, Freedman-Doan, Trzesniewski i Donnellan, 2011).

Takvi nalazi se obično objašnjavaju činjenicom da je adolescencija vrijeme kada se unaprijeđuju socijalne vještine i poduzimaju koraci ka zrelosti, te se stječe veći stupanj autonomije, što može voditi višem samopoštovanju. Nadalje, Rosenberg (1979; prema Kapetanović, 2008) je pregledom rezultata dotadašnjih istraživanja o samopoštovanju iznio rezultate koji pokazuju da samopoštovanje opada u srednjoj adolescenciji a da se oporavlja, odnosno raste u razdoblju kasne adolescencije. Kao razlog za promjene u samopoštovanju kroz adolescenciju autori najčešće navode tjelesnu sliku te druge probleme koji su povezani s pubertetom (Robins i Trzesniewski, 2005). Pad u samopoštovanju često se pripisuje maturacijskim promjenama povezanim s pubertetom te kognitivnim promjenama koje su povezane s pojavom formalnog operacionalnog razmišljanja (Robins i sur., 2002). Dakle, kod adolescenata se pojavljuje kapacitet da razmišljaju apstraktno o sebi i svojoj budućnosti a tako mogu uočiti propuštene prilike neispunjena očekivanja. Često se spominju i sociokontekstualne promjene koje se pojavljuju prijelazom u novu akademsku sredinu. Drugim riječima, tranzicija iz srednje škole na fakultet može biti problematična jer fakultet predstavlja veći akademski izazov i složeniji socijalni kontekst (Robins i Trzesniewski, 2005).

Nasuprot ovim nalazima, Wylie (1979; prema Chubb, Fertman i Ross, 1997) iz analize longitudinalnih istraživanja koje se bave promjenom samopoštovanja tijekom vremena dolazi do zaključka da većina istraživanja ne pronalazi značajne promjene samopoštovanja

s dobi. Navodi se da ljudi aktivno traže informacije koje potvrđuju njihovo samopoimanje te odbacuju one informacije koje prijete njihovom generalnom pogledu na sebe (Greenwald, 1980; prema Heatherton i Polivy, 1991. Block i Robins (1993) su također dobili rezultate koji ukazuju na konzistenciju samopoštovanja kroz adolescenciju u dobi od 14 pa sve do dobi od 23 godine. Njihovi nalazi pokazuju da oni pojedinci koji su imali visoko samopoštovanje u dobi od 14 godina također imaju relativno visoko samopoštovanje s 18 i 23 godine. Činjenica da je nađeno da se samopoštovanje ne mijenja značajno tijekom vremena može dovesti do zaključka da razvoj samopoštovanja slijedi obrazac nepromjenjivosti koji je definiran od strane Blocka. Ipak, prilikom donošenja zaključaka o stabilnosti odnosno promjeni samopoštovanja tijekom vremena potrebno je voditi računa o tome koji nacrt istraživanja je korišten u pojedinim studijama. Dok transverzalna istraživanja uglavnom upućuju na promjene u razinama samopoštovanja (bilo da je riječ u padu ili porastu), longitudinalne studije većinom pokazuju da samopoštovanje ne doživljava značajne promjene kroz adolescenciju. Iako oba nacrtima imaju svoje prednosti i nedostatke, autori u većini slučajeva daju prednost longitudinalnom nacrtu. Transverzalna studija koja uspoređuje različite dobne skupine također uspoređuje i različite kohorte pa je nemoguće utvrditi da li dob i razvoj ili utjecaj kohorte uzrokuje opažene razlike, zbog čega se određene promjene mogu neopravdano i pogrešno pripisati dobi (Twenge i Cambell, 2001). To zajedno s drugim individualnim i kontekstualnim faktorima utječe na smjer i veličinu promjene u razini samopoštovanja kroz adolescenciju, te pad nije univerzalan niti neizbježan (Rhodes i sur., 2004).

Razdoblje srednje adolescencije odnosno prelazak mladih u srednju školu, kao i početak kasne adolescencije odnosno prijelaz na fakultet često donosi različite promjene te pred adolescente stavlja brojne izazove. Upoznavanje nove okoline kao i novih ljudi, veći stupanj nezavisnosti te očekivanja od strane drugih samo su neki od mogućih izazova s kojima se mladi susreću. Te promjene i izazovi, odnosno način na koji se mladi s njima nose i kako ih rješavaju može utjecati na njihovo samopoštovanje. Iako se od mladih s godinama možda traži više, oni također sazrijevaju te pronalaze načine na koje se suočavaju sa zadacima koji su pred njih postavljeni. Pri tome, mladići i djevojke često koriste različite načine suočavanja te se pred njih postavljaju različiti izazovi. U skladu s tim, cilj ovog istraživanja bio je utvrditi razliku u razini samopoštovanja s obzirom na spol i period adolescencije.

2. Problem i hipoteze:

1. Ispitati razlike u samopoštovanju adolescenata s obzirom na spol i period adolescencije (srednja i kasna adolescencija).

Hipoteza 1: S obzirom na dosadašnja istraživanja očekuje se da će studenti imati veće samopoštovanje od srednjoškolaca.

Hipoteza 2: S obzirom na dosadašnja istraživanja očekuje se da će mladići imati veće samopoštovanje i u skupini srednjoškolaca i studenata.

3. Metoda

3.1. Ispitanici:

Korišteni uzorak je prigodan i sastojao se od ukupno 140 ispitanika, uključujući učenike srednje škole i studente. Uzorak srednjoškolaca je činilo 35 učenika i 35 učenica (ukupno 70) prvih i drugih razreda srednje škole. Sudjelovali su učenici i učenice Gimnazije Vladimira Nazora i Gimnazije Jurja Barakovića te Pomorske srednje škole. Dobni raspon učenika kretao se od 14 do 17 godina pri čemu je prosječna dob bila 15.3 godina ($M=15.30$; $sd=0.62$). Uzorak studenata su činila 35 studenta i 35 studentica prve i druge godine preddiplomskog studija različitih studijskih grupa Sveučilišta u Zadru, dobnog raspona od 18 do 23 godina, pri čemu je prosječna dob bila 19.7 godina ($M=19.68$; $sd=1.17$).

3.2. Mjerni instrumenti:

° *Upitnik općih podataka* koji se sastojao od pitanja o spolu, dobi, nazivu škole/fakulteta te razredu/godini studija.

° *Rosenbergova skala samopoštovanja* (Rosenberg, 1965)

Kao mjera samopoštovanja, korištena je Rosenbergova skala samopoštovanja koja se sastoji od deset tvrdnji, a mjeri globalno i jednodimenzionalno samopoštovanje te uključuje tvrdnje povezane s osjećajem vlastite vrijednosti i samoprihvatanjem. Pet tvrdnji definirano je u pozitivnom, a pet u negativnom smjeru. Zadatak ispitanika je iskazati stupanj u kojem se pojedina tvrdnja odnosi na njega, na skali procjene od pet stupnjeva (1-

uopće se ne odnosi na mene, 5- u potpunosti se odnosi na mene). Primjer čestice je: „*Osjećam da posjedujem niz vrijednih osobina*“ , „*Želio bih da imam više poštovanja prema sebi*“. Rezultat se formira sumacijom odgovora na pojedinim česticama uz obrnuto bodovanje spomenutih pet tvrdnji negativnog smjera (tvrdnje 2, 3, 4, 6 i 9). Minimalan rezultat iznosi 10, a maksimalan 50 (veći rezultat upućuje na višu razinu samopoštovanja). Ova skala je najčešće korištena mjera samopoštovanja s obzirom da je jednostavna i kratka, a studije kroz velik broj različitih uzoraka potvrđuju visoku valjanost i pouzdanost (Pullman i Allik, 2000; prema Tadić, 2005). Neka istraživanja pokazuju da se pouzdanost izražena Cronbachovim alfa koeficijentom kreće u rasponu od $\alpha = .81$ do $\alpha = .84$ (Bezinović, 1988; prema Novković, 2003).

3.3.Postupak:

Istraživanje je provedeno grupno, tijekom siječnja 2014. godine u tri srednje škole, za svako razredno odjeljenje posebno, na početku ili kraju nastave te na fakultetu na početku predavanja. Vrijeme provedbe dogovoreno je unaprijed sa nastavnikom/profesorom, a u srednjim školama istraživanje je započelo prethodnim odobrenjem ravnatelja. Učenicima i studentima je prije same provedbe rečeno da je popunjavanje upitnika anonimno te da će se rezultati koristiti isključivo u svrhu izrade završnog rada. Također im je rečeno da pažljivo pročitaju uputu te potom odgovore na sva pitanja. Istraživanje je u prosjeku trajalo 10-ak minuta.

4. Rezultati

Cilj provedenog istraživanja bio je utvrditi razinu samopoštovanja u razdobljima srednje i kasne adolescencije kod adolescenata različitog spola.

1. Utvrđivanje razine samopoštovanja kod učenika srednje škole i studenata te ispitivanje razlika u samopoštovanju između dobnih skupina (učenici srednje škole i studenti) kao i spolnih razlika u skupini srednjoškolaca i skupini studenata. U *Tablici 1* prikazani su deskriptivni parametri rezultata učenika srednje škole i studenata na Rosenbergovoj skali samopoštovanja.

Tablica 1 Aritmetičke sredine (*M*) i standardne devijacije (*SD*) rezultata učenika srednje škole i studenata na Rosenbergovoj skali samopoštovanja

Spol	Srednjoškolci		Studenti	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Mladići	4.08	.55	3.87	.54
Djevojke	3.41	.83	3.76	.70

Uvidom u *Tablicu 1* može se primijetiti da djevojke generalno imaju nešto niže samopoštovanje od mladića, što je posebno izraženo u skupini srednjoškolaca.

Postavljen je jedan problem koji je glasio ispitati razlike u samopoštovanju adolescenata s obzirom na spol i period adolescencije (srednja i kasna adolescencija), te je u svrhu dobivanja odgovora korištena faktorijalna ANOVA (2x2) za nezavisne uzorke.

Tablica 2 Rezultati analize varijance kojom se ispitala značajnost razlika u samopoštovanju između dobnih skupina (SRST – srednjoškolci i studenti) kao i spolnih razlika u skupini srednjoškolaca i skupini studenata

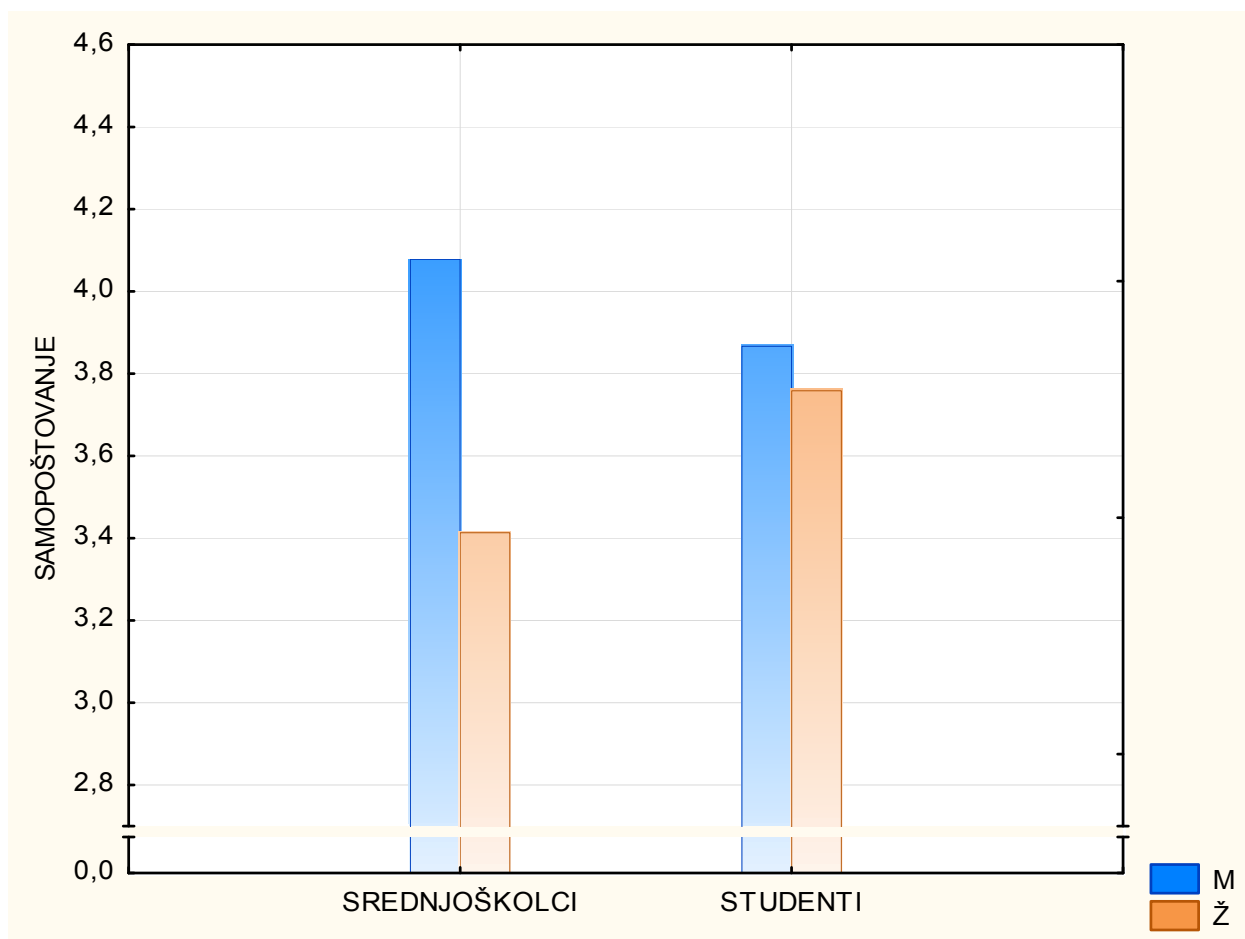
	<i>F</i>	<i>df</i>
Spol	11.93**	1,136
SRST	0.36	1,136
Spol x SRST	6.18*	1,136

* $p < .05$

** $p < .01$

Rezultati analize varijance ukazuju da postoji značajan efekt spola na razinu samopoštovanja ($F(1,136) = 11.93$; $p < .01$), odnosno mladići imaju značajno veću razinu samopoštovanja od djevojaka. Nije utvrđen statistički značajan efekt dobi, odnosno srednjoškolci i studenti se ne razlikuju značajno u razini samopoštovanja. Također je utvrđen značajan interakcijski efekt dobi i spola ($F(1,136) = 6.18$; $p < .05$). S obzirom na dobivene značajne razlike provedena je i post-hoc analiza (Tukey test).

Post hoc analiza je pokazala da se mladići i djevojke značajno razlikuju u razini samopoštovanja u skupini srednjoškolaca ali ne i skupini studenata ($p < .01$). Odnosno u srednjoj školi mladići imaju značajno veće razine samopoštovanja nego djevojke, dok u skupini studenata ta razlika nije statistički značajna, što je vidljivo i na grafičkom prikazu (Slika 1).

Slika 1. Razlike u samopoštovanju s obzirom na spol (M-mladići, Ž-djevojke) i dobnu skupinu

5. Rasprava

Cilj provedenog istraživanja bio je utvrditi razinu samopoštovanja u razdobljima srednje i kasne adolescencije.

Većina autora se slaže da samopoštovanje u razdoblju adolescencije igra veliku ulogu u brojnim aspektima života pojedinaca. Visoke, odnosno niske razine samopoštovanja često utječu na ponašanje pojedinca, njegove izbore u životu te odnose s drugima (Mecca, Smelser i Vasconcellos, 1989). Postoje neslaganja među autorima kada je riječ o stabilnosti odnosno promjenama u razini samopoštovanja (Trzesniewski, Donnellan i Robins, 2003). Neki tvrde da je samopoštovanje stabilno tijekom života dok drugi govore o promjeni, koja zbog brojnih razvojnih zadataka u tom razdoblju, najviše karakterizira upravo adolescenciju.

Jedan dio problema je bio utvrditi dobnu razliku u samopoštovanju između učenika srednje škole i studenata. U ovom istraživanju je dobiveno da ne postoji značajan efekt dobi, odnosno da se učenici srednje škole i studenti ne razlikuju u razini samopoštovanja. Iako neki autori navode da samopoštovanje opada u srednjoj adolescenciji te se tek u kasnoj adolescenciji oporavlja i stabilizira, moguće da je to trend koji se javlja samo kod jednog dijela mladih, najčešće onih koji iz različitih razloga imaju problema u prilagodbi tijekom ovog perioda života (Lacković-Grgin, 1994). Dobiveni rezultati su u skladu s rezultatima drugih studija (primjerice Wylie, 1979; prema Chubb, Fertman i Ross, 1997) koje su pokazale da, iako je adolescencija vrijeme brojnih promjena, ne dolazi do značajnih razlika u samopoštovanju, odnosno da je osoba koja ulazi u adolescenciju ista ona koja iz ovog razdoblja i izlazi. Može se reći da različite promjene koje se događaju tijekom razdoblja adolescencije u socijalnoj, biološkoj i emocionalnoj domeni ne izazivaju smetnje kod većine mladih te se samopoštovanje značajno ne mijenja (Simmons i Blyth, 1987; prema Block i Robins, 1993). Kako mladi odrastaju, povećava se broj faceta samopoštovanja i samopoimanja, odnosno pojedinci sebe procjenjuju u odnosu na sve veći broj uloga u životu, kao prijatelja, učenika, partnera i sl., te na osnovi toga vrednuju sebe (Lacković-Grgin, 1994). Iako adolescenti najčešće izvještavaju o povećanju broja stresora s uzrastom, moguće je da prethodno spomenuti povećan broj procjena sebe, odnosno „vrsta” samopoštovanja, predstavlja jedan od uzroka nepromjenjivosti ove varijable kroz dob u ispitanoj uzorku. Drugim riječima, ako s dobi raste broj stresora i ako taj povećan broj stresora ugrožava samopoštovanje mladih u nekom području (primjerice kao učenika), to se može kompenzirati ostalim pozitivnim samovrednovanjima (primjerice kao prijatelja ili

kćeri/sina) što omogućuje da globalno samopoštovanje ostaje nepromijenjeno. Također, psihološki razvoj omogućuje mladima da se bolje suočavaju sa stresom, čime dugoročno štite svoje samopoštovanje (Harter, Waters i Whitesell, 1998). Oni aktivno traže informacije koje potvrđuju njihovo samopojmanje te odbacuju one informacije koje prijete generalnom pogledu na sebe (Greenwald, 1980; prema Heatherton i Polivy, 1991). Na osnovi dobivenih rezultata može se reći da je prva hipoteza odbačena. Bilo bi poželjno ubuduće voditi računa o tome da uzorak srednjoškolaca čine učenici različitih škola. U ovom istraživanju veći dio uzorka srednjoškolaca čine učenici gimnazije, što je svakako moglo utjecati na rezultate. Riječ je o selekcioniranoj skupini učenika koji su uspješni u školi te kojima drugi pripisuju brojne pozitivne osobine, što utječe na njihovo poimanje sebe. Takav pristup može posljedično voditi višim rezultatima na upitnicima samopoštovanja. Također, bilo bi poželjno uključiti mladiće i djevojke iz razdoblja rane adolescencije, tako da se može pratiti promjena tijekom cijelog ovog razdoblja.

Rezultati dobiveni u ovom istraživanju pokazuju da postoji značajna spolna razlika u razini samopoštovanja, odnosno mladići imaju veće samopoštovanje od djevojaka. Očekivanja obitelji, društva i kulturalne zajednice, koja se razlikuju za djevojke i mladiće, mogu dovesti do razlika u razinama samopoštovanja. Također, moguće je da proturječne poruke koje djevojke dobivaju iz okoline o svojoj ulozi u društvu uzrokuju smanjene razine samopoštovanja, dovodeći kod njih u pitanje osobnu vrijednost. Tijekom adolescencije se događaju brojne fizičke promjene koje imaju veći utjecaj na djevojke nego na mladiće. Budući da tjelesni izgled za djevojke predstavlja važan izvor samopoštovanja, takve fizičke promjene mogu dovesti do nezadovoljstva vlastitim tjelesnim izgledom, što posljedično vodi nižim razinama samopoštovanja (Rosenberg, 1986; prema Robins, Trzesniewski, Tracy, Gosling i Potter, 2002).

Iako rezultati pokazuju spolne razlike u razinama samopoštovanja, post hoc analiza je pokazala da je taj efekt značajan samo u skupini srednjoškolaca. U skupini studenata ne postoji značajna razlika u razini samopoštovanja između mladića i djevojaka.

Postojanje spolnih razlika u skupini srednjoškolaca je očekivano, te je u skladu s nalazima brojnih istraživanja koja su pokazala razlike u korist dječaka. Takav rezultat je moguće objasniti na mnogo načina, a jedan od mogućih razloga koji se često navodi pri objašnjenju ovih nalaza je da su roditelji stroži prema djevojčicama, više ih kontroliraju, odnosno različito socijaliziraju (Brajša-Žganec, Raboteg-Šarić i Franc, 2000). Kada u školi dječaci pogriješe kaže im se da se nisu dovoljno trudili (manjak motivacije) dok se djevojčicama kaže imaju manjak sposobnosti. Zbog toga se kroz dulje vrijeme kod djevojčica razvija

osjećaj nekompetentnosti te su u novim zadacima pesimističnije od dječaka (Brajša-Žganec, Raboteg-Šarić i Franc, 2000). Također, neki autori navode da je adolescencija period kada kod djevojčica dolazi do pada u zadovoljstvu vlastitim tijelom i smanjenja percepcije privlačnosti dok kod dječaka ne dolazi do toga pada, zadovoljstvo ostaje na istoj razini ili se u ovom razdoblju čak i povećava (Hargreaves i Tiggemann, 2002; prema Gentile i sur., 2009). Leonardi i sur. (1998; prema Swenson, 2003) navode da obitelj, obrazovni sustav, kultura i mediji utječu na djevojčice tako da oblikuju kod njih manjak vjere u svoje sposobnosti, što posljedično dovodi do nižeg samopoštovanja u odnosu na dječake. Također, djevojčice izvještavaju o manjim razinama podrške i više okrivljavanja od strane obitelji te više samookrivljavanja (Kingree, 1995; prema Josephs, Markus i Tafarodi, 1992). Kao jedan od mogućih uzroka spolnih razlika navodi se i način odgovaranja pri ispunjavanju upitnika, konkretno, djevojčice se u tom pogledu podcjenjuju te daju skromnije odgovore, odnosno njihovi odgovori su manje egoistični nego odgovori dječaka (Bagley i sur., 1997; prema Swenson, 2003). Neki navode i biološke razloge, primjerice menstruacija kod žena može imati negativan utjecaj na samopoštovanje (Kendler i sur., 1998; prema Swenson, 2003). Hormonalne oscilacije u ženskom mozgu (prvenstveno promjene u razinama estrogena i progesterona) čine žene osjetljivijima na neke pojave kao što su odbijanje ili neodobravanje. Način na koji žene interpretiraju povratne informacije od drugih ljudi može ovisiti o tome u kojem dijelu ciklusa se nalaze. Spolna razlika u razini samopoštovanja koja postoji u skupini srednjoškolaca manja je u skupini studenata te nije statistički značajna. Ovaj podatak je pomalo neočekivan budući da istraživanja pokazuju da kako djeca odrastaju, razlika u razini samopoštovanja u korist dječaka postaje sve veća (Rosenfield, 1999; prema Burić i sur., 2007). Ipak, neka istraživanja (primjerice Swanson i Lease, 1990; prema Swenson, 2003) nisu pronašla statistički značajnu spolnu razliku na skupini studenata sveučilišta. Poznato je da se djevojke počinju fizički razvijati prije mladića (Adams i Berzonsky, 2003). Ta njihova prednost možda dovodi do toga da sve promjene koje se doživljavaju u razdoblju adolescencije, posebno u periodu početka srednje škole, kada je potrebno priviknuti se na novo okruženje, nove ljude, te se prilagoditi na brojne druge načine, djevojke doživljavaju prije mladića, što možda ima negativan utjecaj na njih i njihovo samopoštovanje u početku, ali ne i kasnije, kada su već u određenoj mjeri izgradile svoj identitet i prilagodile se potrebnim promjenama. To bi moglo objasniti činjenicu da njihovo samopoštovanje od srednje škole prema fakultetu raste, kada se više i ne razlikuje značajno od samopoštovanja

mladića. Na osnovi dobivenih rezultata može se reći da je druga hipoteza djelomično potvrđena.

Provedeno istraživanje ima neke nedostatke o kojima bi ubuduće trebalo voditi više računa. Ovaj način ispitivanja mogao je rezultirati davanjem socijalno poželjnih odgovora, potaknutih mišljenjem da drugi učenici koji sjede blizu vide njihove odgovore. Također, budući da Rosenbergova skala samopoštovanja mjeri globalno samopoštovanje, bilo bi poželjno koristiti i mjeru specifičnog samopoštovanja. U zadnje vrijeme je viđenje samopoštovanja kao jednodimenzionalnog konstrukta uglavnom napušteno, te se sve više govori o važnosti samopoštovanja u pojedinim domenama života. Brojni autori (primjerice Shavelson, Hubner i Stanton, 1979; prema Kapetanović, 2008) nude modele višedimenzionalnosti samopoštovanja. U skladu s takvim modelima, bilo bi zanimljivo provjeriti dolazi li do promjena u specifičnim dimenzijama samopoštovanju tijekom razdoblja adolescencije.

6. Zaključak

- I. Utvrđeno je da adolescenti muškoga spola imaju veće samopoštovanje od adolescentica, odnosno ta je razlika posebno izražena i statistički značajna u skupini srednjoškolaca.

7.Literatura:

- Adams, G. R. i Berzonsky, M. D. (2003). *Blackwell Handbook of Adolescence*. New York: Blackwell Publishing Ltd.
- Arnett, J.J. (2004). *Emerging adulthood: the winding road from the late teens through the twenties*. Oxford: University Press
- Bachman, J.G., O'Malley, P.M., Freedman-Doan, P., Trzesniewski, K.H. i Donnessan, M.B. (2011). Adolescent self-esteem: differences by race/ethnicity, gender, and age. *Self and Identity*, 10, 445-473
- Baumeister, R. (2005). *Rethinking self-esteem: why nonprofits should stop pushing self-esteem and start endorsing self-control*. CA: Stanford Social Innovation Review
- Berk, L.E. (2007). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Block, J. i Robins, R.W. (1993). A longitudinal study of consistency and change in self-esteem from early adolescence to early adulthood. *Child Development*, 64, 909-923
- Brajša-Žganec, A., Raboteg-Šarić, Z. i Franc, R. (2000). Dimenzije samopoimanja djece u odnosu na opaženu socijalnu podršku iz različitih izvora. *Društvena istraživanja*, 6(50), 897-912.
- Branden, N. (1994). *The six pillars of self-esteem*. New York: Random House, Inc.
- Burić, I., Macuka, I., Sorić, I. i Vulić-Prtorić, A. (2007). Samopoštovanje u ranoj adolescenciji: Važnost uloge roditeljskog ponašanja i školskog dostignuća. *Društvena istraživanja*, 17(4-5), 887-906
- Burušić, J. i Tadić, M. (2006). Uloga samopoštovanja u odnosu crta ličnosti i neverbalnih socijalnih vještina. *Journal for General Social Issues*, 15(4-5), 753-771
- Casey, B.J., Jones, R.M., Levita, L., Libby, V., Pattwell, S., Ruberry, E., Soliman, F. i Somerville, L.H. (2011). The storm and stress of adolescence: Insights from human imaging and mouse genetics. *Developmental Psychology*, 52(3), 225-235
- Chubb, N.H., Fertman, C.I. i Ross, J.L. (1997). Adolescent self-esteem and locus of control: a longitudinal study of gender and age differences. *Adolescence*, 32(125), 113-129

- Connor, J.M., Poyrazli, S., Ferrer-Wreder, L. i Grahame, K.M. (2004). The relation of age, gender, ethnicity, and risk behaviors to self-esteem among students in nonmainstream schools. *Adolescence*, 39(155), 457-473
- Cross, S.E. i Madson, L. (1997). Models of the self: self-construals and gender. *Psychological Bulletin*, 122(7), 5-37
- Dujmović, M. (2012). *Emocionalna inteligencija, samopoštovanje i školski uspjeh učenika u ranoj adolescenciji*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- Eccles, J.S., Wigfield, A., Flanagan, C.A., Miller, C., Reuman, D.A. i Yee, D. (1989). Self-concepts, domain values, and self-esteem: relations and changes at early adolescence. *Journal of Personality*, 57(2), 283-310
- Emler, N. (2001). *Self-esteem: the costs and causes of low self-esteem*. York: York Publishing Services
- Feingold, A. (1994). Gender differences in Personality: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 116(3), 429-456
- Filipović, A. (2002). *Samopoštovanje i percepcija kompetentnosti darovite djece*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- Furnham, A., Badmin, N. i Sneade, I. (2002). Body image dissatisfaction: gender differences in eating attitudes, self-esteem, and reasons for exercise. *The Journal of Psychology*, 136(6), 581-596
- Gentile, B., Grabe, S., Dolan-Pascoe, B. Twenge, J.M., Wells, B.E. i Maitino, A. (2009). Gender differences in domain-specific self-esteem: A meta-analysis. *Review of General Psychology*, 13(1), 34-45
- Greenberg, J. (2008). Understanding the Vital Human Quest for Self-Esteem. *Perspectives on Psychological Science*, 3, 48-55
- Guindon, M.H. (2010). *Self-esteem across the life span*. New York: Taylor and Francis Group

- Harter, S., Waters, P. i Whitesell, N.R. (1998). Relational Self-Worth: Differences in perceived worth as a person across interpersonal contexts among Adolescents. *Child Development*, 69(3), 756-766
- Heatherton, T.F. i Polivy, J. (1991). Development and Validation of a Scale for Measuring State Self-Esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(6), 895-910
- Heatherton, T. F. i Wyland, C.L. (2003). Assessing self-esteem. In S. J. Lopez & C. R. Synder (Eds.) *Positive Psychology Assessment*. Washington DC: American Psychological Association.
- Heaven, P. i Ciarrochi, J. (2008). Parental styles, gender and the development of hope and self-esteem. *European Journal of Personality*, 22(8), 707-724
- Jonovska, S., Frančišković, T., Kvesić, A., Nikolić, H., Brekalo, Z., Pavlović, E. i Bilić, D.D. (2007). Self-esteem in children and adolescents differently treated for locomotory trauma. *Collegium Antropologicum*, 31(2), 463-469
- Josephs, R.A., Markus, H.R., i Tafari, R.W. (1992). Gender and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 391-402
- Kapetanović, A. (2008). *Samopoštovanje i perfekcionizam kod srednjoškolki i studentica*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- Kort-Butler, L.A. i Hagewen, K.J. (2011). School-based extracurricular activity involvement and adolescent self-esteem: A growth-curve analysis. *Journal of Youth Adolescence*, 40, 568-581
- Kuzman, M. (2009). Adolescencija, adolescent i zaštita zdravlja. *Medicus*, 18(2), 155-172
- Lacković-Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Leary, M.R. (1999). Making sense of self-esteem. *Current Directions in Psychological Science*, 8(1), 32-35
- Marsh, H.W. (1986). Global self-esteem: its relation to specific facets of self-concept and their importance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1224-1236

- McMullin, J.A. i Cairney, J. (2004). Self-esteem and the intersection of age, class, and gender. *Journal of Aging Studies*, 18, 75-90
- Mecca, A.M., Smelser, N.J. i Vasconcellos, J. (1989). *The social importance of self-esteem*. Los Angeles: University of California Press, Ltd
- Mirjanić, L. (2009). Uloga samopoštovanja u održavanju subjektivne dobrobiti u primjeni strategija suočavanja sa stresom. *Journal for General Social Issues*, 20(3), 711-727
- Moksnes, U.K., Moljord, I.E., Espnes, G.A., Byrne, D.G. (2010). The association between stress and emotional states in adolescents: the role of gender and self-esteem. *Personality and Individual Differences*, 49(5), 430-435
- Mruk, C.J. (2006). *Self-esteem, research, theory, and practise*. New York: Springer Publishing Company
- Ninčević, M. (2010). Izgradnja adolescentskog identiteta u današnje vrijeme. *Odgojne znanosti*, 11(1), 119-141
- Novković, G. (2003). *Odrednice provođenja dijete kod adolescentica*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- Parker, J.S. i Benson, M.J. (2005). Parent-adolescent relations and adolescent functioning: self-esteem, substance abuse, and delinquency. *Family Therapy*, 32(3), 131-142
- Pelham, B.W. i Swann, W.B. From self-conceptions to self-worth: on the sources and structure of global self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(4), 672-680
- Rhodes, J., Roffman, J., Reddy, R. i Fredriksen, K. (2004). Changes in self-esteem during the middle school years: a latent growth curve study of individual and contextual influences. *Journal of School Psychology*, 42, 243-261
- Robins, R.W., Hendin, H.M. i Trzesniewski, K.H. (2001). Measuring global self-esteem: Construct validation of a single-item measure and the Rosenberg self-esteem scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(2), 151-161
- Robins, R.W. i Trzesniewski, K.H. (2005). Self-esteem development across the lifespan. *Current Directions in Psychological Science*, 14(3), 158-162

- Robins, R.W., Trzesniewski, K.H., Tracy, J.L., Gosling, S.D. i Potter, J. (2002). Global self-esteem across the life span. *Psychology and Aging*, 17(3), 423-434
- Robinson, J.P., Shaver, P.R. i Wrightsman, L.S. (1991). *Measures of personality and social psychological attitudes*. New York: Academic Press
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Schwalbe, M.L. i Staples, C.L. (1991). Gender differences in sources of self-esteem. *Social Psychology Quarterly*, 54(2), 158-168
- Swenson, P.L. (2003). *A psychometric study of the Rosenberg self-esteem scale : an investigation of gender dif.* Vancouver: Department of educational and counselling psychology, and special education at The University of British Columbia.
- Tadić, M. (2005). *Moderatorski i medijacijski utjecaj samopoštovanja na odnos temeljnih crta ličnosti i neverbalnih socijalnih vještina*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- Todorović, D., Zlatanović, Lj., Stojiljković, S. i Todorović, J. (2009). Povezanost perfekcionizma sa samopoštovanjem i depresivnošću kod studenata. *Godišnjak za psihologiju*, 6(8), 173-184.
- Trzesniewski, K.H., Donnellan, M.B. i Robins, R.W. (2003). Stability of self-esteem across the life span. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1), 205-220
- Tsai, J.L., Ying, Y. i Lee, P.A. (2001). Cultural predictors of self-esteem: a study of Chinese American female and male young adults. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 7(3), 284-297
- Twenge, J.M. i Campbell, W.K. (2001). Age and birth cohort differences in self-esteem: a cross-temporal meta-analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 5(4), 321-344
- Watkins, D., Dong, Q. i Xia, Y. (1997). Age and gender differences in the self-esteem of Chinese children. *The Journal of Social Psychology*, 137(3), 374-379

- Zeba, M. (2006). *Samopoimanje učenika različitog školskog uspjeha*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Zimmerman, M.A., Copeland, L.A., Shope, J.T. i Dielman, T.E. (1997). A longitudinal study of self-esteem: Implications for adolescent development. *Journal of Youth Adolescence*, 26(2), 117-141